

5. Советское трудовое право / под ред. Н.Г. Александрова и Д.М. Генкина. – М., 1946. – С. 364.
6. Андреев, В.С. Право социального обеспечения в СССР : учебник / В.С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 170.
7. Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.
8. Статті 12, 13 та ін. Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. і Прикінцеві положення Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р.
9. Порядок пільгового пенсійного забезпечення відзначено у прикінцевих положеннях Закону України “ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р.
10. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 35. – Ст. 162.
11. Визначення категорій осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дається в Законі. Встановлення цієї або іншої категорії залежить від характеру захворювання, пов’язаного з наслідками аварії, терміну праці або проживання в зоні відчуження.

УДК 349.3:369

С.М. Прилипко

ДО ПИТАННЯ ОЗНАК ЗАГАЛЬНООБОВ’ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Одним із механізмів реалізації конституційного права на соціальне забезпечення є загальнообов’язкове державне соціальне страхування, яке є важливим інститутом соціального забезпечення, завданням якого є підтримання добробуту громадян і їхніх сімей у визначених законодавством випадках. Обов’язкове соціальне страхування є основною організаційно-правовою формою соціального забезпечення.

Метою статті є визначення специфічних ознак загальнообов’язкового державного соціального страхування як основної організаційно-правової форми соціального забезпечення.

Принципи та правові, фінансові й організаційні засади названої форми соціального забезпечення громадян уперше в законодавстві України визначені в Основах законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Залежно від страхового випадку передбачено такі види загальнообов’язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування, страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття. Відносини з кожного виду загальнообов’язкового державного соціального страхування повинні регулюватися окремими законами, прийнятими відповідно до цих Основ.

Для того, щоб система соціального страхування ефективно діяла в Україні, необхідно всебічно та повно досліджувати питання виникнення, функціонування та припинення правовідносин у зазначеній сфері, у тому числі історичний

та сучасний світовий досвід. Перша розвинена система соціального страхування була введена між 1883 і 1889 рр. урядом Німеччини на чолі з канцлером Бісмарком, хоча вже з 50-х рр. XIX ст. деякі держави сприяли в організації лікарняних кас, до яких робітники повинні були сплачувати страхові внески. Страхування на випадок тимчасової непрацездатності, що було введено в 1883 році, стало функціонувати в рамках вже існуючих кас взаємодопомоги. Саме цей момент прийнято вважати відправним щодо соціального страхування, бо цей закон (від 1883 р.) уперше містив у собі елементи примусовості та обов'язковості. Він поширював свою дію на широке коло осіб і зобов'язував підприємців поряд з працівниками брати участь у соціальному страхуванні у випадках, передбачених законом. Саме з цього моменту отримало розвиток соціальне партнерство як один із принципів взаємовідносин між працівниками, роботодавцями і державою.

Страхування на випадок каліцтва на виробництві (а згодом і професійного захворювання) під егідою асоціації підприємців було введено в 1884 р. У 1889 р. створено розгалужену систему соціального страхування в разі старості та інвалідності.

Таким чином, відправною точкою розвитку системи обов'язкового соціального страхування є запровадження на законодавчому рівні принципу соціального партнерства, відповідно до якого три соціальних партнери – працівники, роботодавці і держава – відігравали свою важливу роль у системі соціального страхування. Вони мали голос при управлінні системою, а також можливість певного впливу на ці відносини. Слід підтримати позицію В.П. Литвинова-Фалінського, який ще на початку XX ст. слушно наголошував, що відмінною ознакою законів про обов'язкове страхування від нещасних випадків є покладення на роботодавців обов'язку виплати допомоги постраждалим на виробництві незалежно від винності роботодавців, а також вивільнення працівників від сплати обов'язкових страхових внесків у страхові установи [6, с. 3-7].

У всебічному розвитку обов'язкового соціального страхування зацікавлені як наймані працівники, так і роботодавці. Існує тісний взаємозв'язок між розвитком промисловості та соціальним страхуванням, на який свого часу звертали увагу Л.В. Забелін і Я.Р. Емдін, які зазначали, що, з одного боку, промисловці повинні фінансувати систему соціального страхування на забезпечення хворих, інвалідів, безробітних, тобто тих, хто безпосередньо в даний момент не працює і не створює для промисловості ніякої продукції. Видатки на соціальне страхування стають нібито накладними видатками. З іншого боку, тільки здоровий та сильний може підвищувати свою кваліфікацію, і цього можна досягти за певних матеріальних умов життя. Працівник повинний мати для цього достатній заробіток як під час праці, так і забезпечуватись при втраті працездатності або безробітті [4, с. 5-15]. Таким чином, саме соціальне страхування надає можливість досягти злагоди в суспільстві й на законодавчому рівні допомогти певній категорії громадян, які опинилися у скрутному становищі через певні соціальні ризики.

Соціальне страхування, виправдовуючи свою назву, фінансувалося за рахунок обов'язкових страхових внесків. Воно стало обов'язковим для найманих працівників, для яких, власне, воно і створювалося: кваліфікованих і некваліфікованих, молодих і старих, чоловіків і жінок незалежно від стану їхнього здоров'я, соціального або матеріального становища.

Соціальне страхування формується як організаційно-правова форма соціального забезпечення. Саме запровадження цієї організаційно-правової форми втілює в життя демократичні засади щодо можливості кожного громадянина реалізувати своє право на соціальне забезпечення. Тепер усі працівники (а також члени їхніх сімей) у зазначених законом випадках були захищені гарантованими допомогоюми. Концепція соціального страхування відбила принципи солідарності трудящих, відповідно до якого кожен повинен був робити внесок для підтримки колег і товаришів по роботі в разі нещасного випадку на виробництві, безробіття, втрати заробітку, працездатності, фінансуючи систему в інтересах двох сторін виробництва – працівника та роботодавця, за активної участі держави.

На цю особливість свого часу справедливо звертав увагу і обґрунтував її запровадження професор К. Тім [8, с. 3-18]. Запровадження обов'язкового соціального страхування було вигідно не тільки для працівників, роботодавців, а й для держави, оскільки в суспільстві зменшувалася соціальна напруга, громадяни отримували в разі необхідності соціальну допомогу, почали брати участь в управлінні коштами обов'язкового соціального страхування.

Приклад Німеччини був застосований як у Європі (у тому числі й Росії), так і на інших континентах, і до 1930 р. обов'язкове соціальне страхування застосовувалось у Латинській Америці, Сполучених Штатах і Канаді. Слід підкреслити, що значний теоретичний внесок у розвиток обов'язкового соціального страхування був зроблений партією більшовиків, особливо після жовтня 1917 р., коли було прийнято цілу низку декретів щодо соціального страхування, серед яких: "Положення про соціальне забезпечення трудящих", "Про зміну фінансової системи соціального забезпечення", "Про соціальне страхування осіб, які є найманими працівниками", "Положення про страхування на випадок хвороби" тощо. У СРСР прийнято величезну кількість законів з питань обов'язкового соціального страхування, внаслідок чого виник правовий інститут державного соціального страхування. Було зроблено багато наукових досліджень із зазначених питань такими вченими, як А. Вишнівецький, В. Дурденевський, В.М. Догадов, Н.А. Вигдорчик, Л.В. Забелін, М.А. Семашко, та ін.

Так, В. Дурденевський наголошував, що соціальне страхування можна визначити як систему послаблення ризиків, які впливають із структури суспільства, шляхом розкладення цього ризику на учасників суспільних процесів виробництва. Такими учасниками є підприємець, працівник, держава [3, с. 110]. Н.А. Вигдорчик звертав увагу на те, що соціальне страхування є такою організацією взаємодопомоги, коли ризик визначеного негаразду враховується завчасно, і пов'язана з цим ризиком матеріальна скрута попередньо перерозподіляється між усіма учасниками організації [2, с. 10-11].

З позбавленням колоніальної залежності, у різний час після Другої світової війни, соціальне страхування було введено в багатьох країнах Африки, Азії і Карибського басейну.

Слід погодитись з Н.Б. Болотіною, яка зазначає, що сучасна система соціального страхування в Україні за суттю й інституційно докорінно відрізняється від соціального страхування за радянських часів. По-перше, вона охоплює ширше коло соціальних ризиків, забезпечення яких здійснюється саме через страхову форму. По-друге, до фінансування витрат залучені не тільки підприємства, установи та організації, а всі роботодавці (юридичні та фізичні особи), які використовують найману працю. Передбачається можливість залучення до соціального страхування і самозайнятих осіб. По-третє, до сплати внесків залучені також самі застраховані особи. Розмір внесків визначається у відсотковому відношенні до заробітку (доходу). По-четверте, саме на цю організаційно-правову форму покладатиметься функція належного соціального забезпечення, яку вона спроможна буде виконувати в перспективі. По-п'яте, система загальнообов'язкового державного соціального страхування побудована на ринкових засадах, фонди соціального страхування відокремлені від державного бюджету і самоврядованими некомерційними фінансовими установами, в управлінні яких держава бере участь як рівноправний партнер з представниками працівників і роботодавців [1, с. 117-119].

Кожна держава, запроваджуючи цю організаційно-правову форму, вибирала різний шлях розвитку з урахуванням особливостей країни. Існують розбіжності між тією чи іншою системою обов'язкового соціального страхування, проте можна виділити основні ознаки соціального страхування: соціальне страхування фінансується за рахунок обов'язкових страхових внесків, які солідарно сплачують роботодавці і працівники за можливої участі держави у формі додаткових страхових внесків або дотацій за рахунок загальних податків; обов'язкова участь усіх громадян за деяким винятком; внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачуються допомоги та здійснюється підтримка; шляхом соціального страхування забезпечуються працівники у всіх випадках втрати ними працездатності або в разі втрати заробітку при безробітті; надлишки у фонді обов'язкового соціального страхування, не використані на сплату допомоги, інвестуються для розвитку економіки й одержання додаткового доходу; особисті права на соціальне забезпечення та отримання допомоги, які визначені законодавством, гарантуються наявністю обліку страхових внесків без перевірки доходів або потреби застрахованої особи; розмір внесків і допомоги часто залежить від того, скільки застрахований працівник заробляє або заробляв; страхування від трудового каліцтва, а також професійного захворювання фінансується цілком за рахунок роботодавця при можливій участі держави за рахунок податків; управління системою обов'язкового соціального страхування здійснюється на підставі соціального партнерства; держава надає підвищені соціальні гарантії застрахованим особам у системі соціального страхування. На такі особливості обґрунтовано звертав увагу В.Д. Роїк [7, с. 106-107].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування має значні переваги порівняно з недержавними формами страхування: надійніше, має ширше

страхове поле, охоплює більш широке коло осіб; воно прийнятне у разі коливань страхових випадків; дешевше; не є капіталомістким; включає особливо небезпечні випадки, які залишаються за межами комерційного страхування (наприклад, інвалідність у разі каліцтва на виробництві та професійного захворювання); обов'язкове державне соціальне страхування виконує також профілактичні завдання.

При приватному страхуванні зобов'язання страхової компанії точно відповідає внескам застрахованих, а в разі несплати внесків страхування припиняється або зводиться до меншої суми. При обов'язковому державному соціальному страхуванні державою встановлюються умови, які визначають виплати, що можуть змінюватися та поліпшуватися. Крім того, держава покриває дефіцит коштів соціального страхування, а тому розміри виплат при солідарному механізмі фінансування залежать не тільки від внесків застрахованих.

Велике значення при запровадженні обов'язкового соціального страхування має рівень фахівців, які будуть працювати в зазначеній сфері. На порядок денний стає питання підготовки нового покоління правників: юристів-фінансистів, юристів-актуаріїв тощо. Юрист-актуарій – це фахівець, який використовує правовий, математичний апарат, статистичні і юридичні методи, фінансово-правовий аналіз для оцінки фінансових та правових наслідків від невизначених майбутніх подій. Це дає змогу системам обов'язкового соціального страхування оцінювати свої фінансові зобов'язання, майбутні грошові потоки та необхідні страхові внески.

Соціальне страхування здійснюється на таких загальних засадах: обов'язковість соціального страхування всіх працюючих за наймом; забезпечення осіб, що працюють самостійно, тільки тими видами забезпечення, у фінансуванні яких вони беруть участь; надання можливості додаткового добровільного страхування в системі загальнообов'язкового соціального страхування з метою одержання додаткового матеріального забезпечення; рівноправність усіх застрахованих осіб стосовно зобов'язань з фінансування витрат і одержаних у результаті цього прав і гарантій; державна гарантованість виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням. Засадами правового регулювання соціального страхування є такі Закони України: “Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”. Нагально необхідним є прийняття закону України “Про загальнообов'язкове державне медичне соціальне страхування”.

Соціальне страхування здійснюється на підставі обов'язкових та добровільних страхових внесків до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування та недержавних страхових фондів.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою заходів із соціального забезпечення громадян за умов та видами, встановленими законодавством, за рахунок страхових внесків, що сплачуються роботодавцями та громадянами до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування.

Страхування забезпечує відповідність розміру страхових внесків працюючого і рівня соціального забезпечення, гарантує його надання при настанні страхових випадків та зменшує фінансове навантаження на Державний бюджет.

Види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені народженням та похованням; медичне страхування; страхування на випадок безробіття.

Добровільне соціальне страхування є комплексом заходів з додаткового соціального забезпечення громадян за рахунок добровільних страхових внесків до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування або недержавних пенсійних та медичних страхових фондів за умов, визначених на договірних засадах.

Види добровільного страхування: пенсійне страхування; медичне страхування; страхування від безробіття; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Література

1. Болотіна, Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 381 с.
2. Вигдорчик, Н.А. Социальное страхование в общедоступном изложении / Н.А. Вигдорчик. – М. : Вопр. труда, 1927. – 195 с.
3. Дурденевский, В. Лекции по праву социальной культуры / В. Дурденевский. – М. ; Л. : Госиздат, 1929. – 328 с.
4. Забелин, Л.В. Промышленность и социальное страхование / Л.В. Забелин, Я.Р. Эмдин. – М. : Вопр. труда, 1928. – 128 с.
5. Любимов, Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем / Б. Любимов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Вопросы страхования, 1925. – 181 с.
6. Литвинов-Фалинский, В.П. Новые законы о страховании рабочих / В.П. Литвинов-Фалинский. – СПб. : Типография А.С. Суворина, 1912. – 356 с.
7. Роик, В.Д. Основы социального страхования / В.Д. Роик. – М. : Анкил, 2005. – 256 с.
8. Тим, К. Заболевания от несчастных случаев / К. Тим. – М. : Вопр. страхования, 1923. – 320 с.